D.339.194:633.71(495-15)

Димитрис Јанакопулос (Грција)
Универзитет во Јоанина
е - маил: ajjadamo@gmail.com

ОПСТАНОК, НЕЗАКОНИТОСТ И ТУТУН ВО ЕДЕН МАЛ ГРЧКИ ГРАД

Апстракт: Во руралната област на Агринио (Agrinio), во Западна Грција, пејзажи, споменици и инфраструктури откриваат длабока поврзаност меѓу земјиштето, луѓето и одгледувањето тутун. Оваа поврзаност беше нарушена во 2006 година, кога спроведувањето на националните политики и политиките на ЕУ резултира со ситуација што е опишана како „крај на тутунот" (Kamberis 2016: 44–45). Од 2011 година, многу жители, претходно вклучени во традиционалната економска практика на одгледување тутун, повторно почнаа да го нудат својот производ за продажба. Меѓутоа, приспособувајќи се на тековните економски тешкотии, тие одгледуваат и продаваат тутун без каква било интервенција на државата, избегнувајќи ги даноците што таа ги наметнува и заобиколувајќи ги посредниците, кои имаат најголема корист кога продажбата е законска. Така, тие воспоставуваат „сива економија". Со цел да продадат поголеми количини и да го максимизираат својот профит, тие активираат проширени општествени мрежи, обично врз основа на сродство или пријателство, кои често се распростираат низ цела Грција. Истражувањето спроведено на терен покажува дека производителите на тутун ги искористуваат празнините помеѓу законитоста и незаконитоста, кои се јавуваат како резултат на отсуството на државата како регулаторно тело во моментот на општа криза. Резултатот е живот заснован на производство на нови, локални перцепции за законитоста, моралот и вредноста.

Клучни зборови: тутун, нелегална економија, моралност, економска криза, слободен пазар, рурална Грција.

Во градот Агринио и околните села, напуштените полиња, складиштата, споменициите, сè навестува за длабоката поврзаност помеѓу одгледувањето тутун и 80 000 жители на оваа област. Тутунот, во овој регион, се класифицира како основен економски ресурс, кој исто така го дефинира локалниот културен идентитет. Како природна последица на неговото производство и комерцијална промоција, пајажината беше исплетена со Агринио како нејзин урбан центар, опкружен со мали и поголеми села. Интересен семантички украс на оваа ситуација е тоа што, кога луѓето од селата говорат за Агринио, едноставно го користат прилогот „внатре" („mésa").

Релативниот просперитет што го доживеале луѓето од почетокот на 20 век дојде заедно со линеарното разбирање на животот во кој доминира аспирацијата за непречено подобрување на семејниот и заедничкиот секојдневен живот. Оваа перцепција за начинот на живеење беше поддржана сè до 2006 година од страна на длабоко вкоренетото професионално занимање: одгледувањето тутун. Но, од 1990-тите, оваа реалност почна да се менува. Поради намалувањето на државните субвенции и субвенциите од ЕУ, придружено со одземање на дозволите за одгледување тутун, производството постепено се намалуваше и до 2006 година беше целосно елиминирано. Ова е опишано како „крај на тутунот“ во префектурата Етолоакарнанија (Aitoloakarnania).

Со појавата на економската криза, опасностите што беа заспани, какви што се невработеноста и сиромаштијата, излегоа во преден план и се судрија со поранешните очекувања на жителите, а кои беа создадени во услови на просперитет и економски раст. Иако, по спроведувањето на земјоделската политика на ЕУ (Земјоделска политика на заедницата (ЗПЗ) – Community Agriculture Policy (CAP)) и манифестацијата на економската криза, ударот беше вообичаен за сите, влијанието и изборот на реакција варираат. Етнографските податоци покажуваат како тутунопроизводителите ги ревидираа своите ставови за економијата и ги преформулираа нивните очекувања, бидејќи сликата за вечен економски раст се покажа дека се распадна. Така, не е изненадување што, во сегашните економски услови, многу од овие луѓе, историски идентификувани како тутунопроизводители, се свртуваат кон она што *отсекогаш го прават*. Користејќи ги компаративните предности на семејното земјоделство, повторно се вратија на одгледување тутун. Многумина од нив, меѓутоа, одгледувајќи тутун создаваат неформална, „сива“ економија[1], преземајќи го ризикот за непријавено одгледување и незаконска трговија со тутунот што го произведуваат. Ова се претвори во недозволена практика како стратегија за егзистенција, претставувајќи голем број морални и културни особености со важен истражувачки интерес.

Оваа статија има цел да ја денеутрализира законитоста и нејзината социополитичка конструкција. Имено, да се открие начинот на кој актерите се обидуваат да преговараат за тоа, стратешки поврзувајќи ја законитоста со претстави за права и морал. Економската криза е несомнено клучен елемент во ова истражување, бидејќи е катализатор за развојот на оваа неформална економија. Активирањето на роднински или пријателски мрежи, честопати и надвор од регионот, е од суштинско значење за овој потфат да биде успешен.

Тутунопроизводителите од Агринио создаваат неформален пазар, кој се обидува да ги избегне последиците од спроведувањето на политиките

1 Како што забележува Пардо, во такви социоекономски средини каде што не се обезбедени средства за живеење, „обичните луѓе работат во ’сивата област‘ меѓу ’законитоста‘ и ’незаконитоста‘ без притоа да станат или да се сметаат себеси за ’вистински криминалци‘“ (Pardo 1996: 20).

за слободниот пазар. Со тоа се чини дека истовремено го прифаќаат и предизвикуваат пазарот како доминантна институција на модерниот капитализам. Така, можно е да се испита степенот на капиталистичка интеграција на оваа рурална популација во оваа конкретна околност. Неминовно, за време на оваа дискусија, се очекуваат прашања во врска со идеологијата и односите со моќта.

Иако земјоделците ретко го реализираат тоа, тутунопроизводството е предолго нивната врска со околната, националната и глобалноекономска и политичка активност[2]. Кит Харт (Keith Hart) истакнува дека се очекуваат нови форми на несигурност кога капитализмот се воведува во традиционално земјоделски општества поради „вредносни промени“ во неолибералниот свет (Hart 2012: 19). Во социоекономски контекст, обележан со спроведување на мерки на штедење, заедно со неолибералните политики на ЗПЗ, неизвесноста ја присилува диверзификацијата и усвојувањето на краткорочни, опортунистички решенија[3]. Банистер (Banister) нагласува дека „од нафтата до ’пиратската‘ музика, до основни услуги, како што се електричната енергија, канализацијата и водата, луѓето од целата планета зависат и се поврзани со пазарите во сенка од сите видови. Затоа мора да се прави формална разлика помеѓу државите, како и да се проблематизира ’нелегалната‘ или ’недозволената‘ активност во различни контексти“ (Banister, Boyce, Slack 2015: 365). Проучувајќи сличен контекст, кој се карактеризира со алтернативни, повторно локални концептуализации на правото, во едно планинско критско село и фокусирајќи се на тоа дали таквата диверзификација е спротивставена на доминантната идеологија или не, Херцфелд (Herzfeld) забележува дека, иако „тоа не е артикулирано во смисла на големите политички теории на нашето време, не значи дека тоа не е идеологија“ (Herzfeld 1985: 30). Напротив, неговото културно богатство и широката општествена согласност докажуваат дека тоа претставува однесување со јасен политички тон.

Просторот како животна средина

Според Фуко, просторот не треба да се третира како „мртов, неподвижен, недијалектичен, неменлив“ (Foucault 1980: 70). Колективното сеќавање буквално воспоставува простор, имено ги консолидира просторните односи, соочувајќи се со предизвикот на хетерогеноста на

2 Стимулативно е да се откријат сличностите кај развитокот во одгледувањето на тутунот во различни социјални и економски средини. Производителите на тутун во Кентаки се соочуваат со слични проблеми поради намалувањето на производството и дерегулацијата на пазарот на тутун. Ен Кингсолвер (Ann Kingsolver) ги опишува нив како разочарани, кои не сакаат да се приспособат на новата реалност што е обележана со отсуство на тутунот (Kingsolver 2011).

3 Најт (Knight 2015) го проучува „ирационалното“ и опортунистичко вложување на значителни ресурси во програмите за обновлива енергија за време на кризата, особено фотоволтаиците во Тесалија.

сегашноста, преку потврдување на стабилноста (Stavridis 1990: 17). Ваквата визија води до холистичка перцепција, преместувајќи се од целината кон нејзините компоненти и конечно до реконституирање на општествената реалност (Bada 2004). Во нашиот случај, некои од некогаш култивираните тутунски полиња, оставени во мирување повеќе од една деценија, стануваат повторно продуктивни. Се разбира, многу функции денес се различни и диктирани од економската криза.

Во овој дискурс, исто така, може да се искористи теоретскиот концепт на habitus на Пјер Бурдје (Pierre Bourdieu). „Хабитусот е производ на всадување и усвојувањето што е неопходно за тие производи од колективната историја, објективните структури (на пример, јазикот, економијата итн.) да се репродуцираат повеќе или помалку целосно, во форма на трајни диспозиции, во организмите (што некој може, ако некој сака, да ги нарече поединци), кои постојано се подложени на исти услови, а со тоа се ставени во исти материјални услови на постоење“ (Bourdieu 1977: 85). Во таа смисла, тутунопроизводството во овој регион се третира како културно и симболичко создавање, постојано преоценувајќи се низ интеракција помеѓу однесувањето и структурата. Така, не е изненадување да се открие дека е формиран широк консензус што се однесува на нелегалното одгледување тутун. Се чини дека во овој пејзаж, обликуван од културата на тутунот и одбележан со сегашната криза, се јавува одговор како резултат на колективните процеси, заедно со барањата на погодените социјални групи за социјалната правда и достоинство[4]. Овој одговор е можен поради формирање на нов, локален тип на законитост, кој исто така се базира на живеаната култура и историјата на регионот. Тутунот не е ништо помалку од обележје, симбол на оваа култура и историја и начинот на кој луѓето ги доживуваат нив.

Во Агринио, одгледувањето тутун е документирано уште од 17 век (Bada, Aggeli 2008: 399). Кон крајот на 19 век, малиот рурален град се трансформирал во трговски центар главно ориентиран кон производството што било во процут и продажбата на тутун. Како главен извозен производ на Грција, тутунот привлекува армија трговци, брокери и агенти на странски компании. Во 1878 година, на изложбата на грчки производи, која се одржала во Париз, Агринио се претставил со „неговиот ароматичен тутун“. Овој космополитизам постепено довел до појава на локална, просперитетна индустрија за преработка на тутун и конечно ја формирал сликата и социоекономскиот живот на 60 000 жители на провинцискиот град каков што е Агринио до денес.

И покрај генеричките позитивни фактори што довеле до овој развој, како што се климатските услови и квалитетот на земјиштето, порастот на работната сила одиграла клучна улога. Се проценува дека во поширокиот регион на Агринио, од 1922 до 1924 година, се населиле речиси 9 500 бегалци

4 Нароцки (Narotzky 2016) забележува дека моралната економија стана моќна аналитичка алатка што може да се примени во различни контексти. За сеопфатен преглед на терминот „морална економија“, видете Götz 2015.

од Мала Азија. Повеќето од нив биле работници на тутунските полиња, како и во продавниците за тутун во градот, а жените не биле исклучени. Овие луѓе, особено оние што потекнуваат од регионите како Смирна или Бафра, биле искусни работници и производители на тутун. Нивното присуство ги збогатило техниките на домородното население, придонесувајќи за брзиот раст на производството. Во истиот период, тутунските работници ги создаваат првите синдикати, обидувајќи се да ги подобрат своите животни стандарди. Судирите меѓу нив и полициските сили, па дури и војската, се чести и насилни. Во август 1926 година, бремената тутунарка, Василики Георганзели (Vassiliki Georgandzeli), инаку бегалец, била убиена и станува симбол на работничките борби во регионот. Така, преку тутунот, луѓето ја развиваат акутната класна свест.

За земјоделските семејства од руралната околина, одгледувањето тутун и релативно високите приходи што од тоа се враќале биле долго време единствениот начин за подобрување на нивниот економски и општествен статус. Работејќи напорно, тие обично формирале дом и создавале живот заснован на тутунопроизводство. Во повоениот период биле изградени нови куќи, други биле реновирани, во секое село биле обезбедени електрична енергија и свежа вода, и многумина (помлади) членови на семејствата ја постигнале нивната највисока цел: пристап до универзитет.

„Традиционалните“ ориентални насади (tsembéli и myrotháta), сушени на сонце, речиси немаат потреба од инвестиции и се погодни за одгледување на суво и полупланинско земјиште во некои области. Одгледувањето се одвива во периодот меѓу мај и август, а количините на произведениот тутун обично зависат од бројот на членови со кои секое семејство располага (просечно 4-5 лица). Жените и децата играат клучна улога во сите фази на производството, како во садењето на полињата тутун, на почетокот, исто така и подоцна, при берењето на лисјата и нивното нижење дома пред да се сушат на воздух. Интензитетот на работата, особено во време на фазата на садење, значи, како и во другите места на југот[5], бара помош од роднини, соседи и пријатели. Природно, оваа помош доаѓа заедно со одговорноста да се врати кога е потребно. Зборот што луѓето го користат за опишување на овој процес е „danikariés“, што е сленг што значи „позајмување“. Идентитетот на тутунопроизводителот е важен бидејќи доаѓа со чувство на самодоверба, а пред сè, со признавање на оваа самодоверба во заедницата. Зборот за оваа ситуација е „nikokyris“, што значи (во прилично слободен превод) „лице посветено на благосостојбата на неговото семејство“.

Во 1980-тите години, воведено е одгледување на нови, култивирани сорти: вирџинија/берлеј (virginia/burley). Додека овој развој во почетокот значеше повисоки цени и субвенции, се покажа како почеток на крајот за тутунот во регионот. Овие увезени култури имаа поголеми потреби за

5 Миладина Монова, која ги проучувала производителите на тутун во Прилеп, ја нагласува зависноста од домот при производството на тутун, како и од роднинските односи (Monova 2015).

вода, пестициди и ѓубрива. Нивното одгледување се индустријализира, и производителот мора да инвестира во машини и да вработи работници (обично мигранти). Производителот, кој сега вработува луѓе да работат на полињата, се претвора во „шеф“. Истовремено, жените и децата се ослободуваат и за прв пат имаат слободно време. Очекувањата за повисоки приходи, во почетокот, се покажаа како вистинити. Сепак, производството постепено се намалуваше, а во 2006 година, конечно, запре. Важно е да се напомене дека субвенциите поврзани со одгледувањето на овие култури, значително помали сега отколку во претходните години, поддржуваат многу семејства до денес, тринаесет години откако ова производство пропадна. Главниот проблем е тоа што, според односната легислатива, 2019 е последната година кога земјоделците ќе ги добијат овие пари.

Во согласност со соодветните политики на ЕУ, грчките влади постепено го спроведуваа стопирањето на одгледување тутун во Агринио. Според податоците собрани од Грчкиот статистички орган (ESYE), во 2004 година, 14 572 семејства го напуштиле одгледувањето на *tsembéli*[6]. Особено во некои планински области, падот достигна 96,2 % во периодот 1997 – 2004 година. Сликата е целосна откако ќе додадеме околу 2 500 семејства што дотогаш се занимаваа со преработка и трговија со тутун.

Одгледување на ориентален тутун во Агринио (хектари)							
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
41 395	39 375	37 617	33 463	29 458	26 757	21 867	-
						Извор: ESYE	

Одгледување на тутун од сортите вирџинија/берлеј во Агринио (хектари)							
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
21 611	25 065	25 716	27 375	25 827	26 602	24 188	-
						Извор: ESYE	

Од 2011 година, тутунопроизводството добива нова форма во Агринио. Следејќи ја наметнатата неолиберална транзиција на економијата

6 *Tsembéli* е „ориентален тип“тутунска култура, која се одгледува во областа на Агринио повеќе од 150 години. Неговото одгледување е директно поврзано со важни аспекти на општествениот живот, како што е класната свест или интеграцијата на приближно 2 500 бегалци од Мала Азија по 1922 година. Исто така, неговото влијание во културата на регионот е толку значајно што Агринио често се нарекува „град на тутунот“ (*póli tou kapnoú*).

во земјата, земјоделството и, се разбира, одгледувањето тутун преминуваат од семејноземјоделска фаза во договорно земјоделско производство. Ова значи дека земјоделците се третираат како агенти вградени во слободниот пазар, без државна интервенција или регулатива. Тие треба да преговараат за квантитетот, квалитетот и, што е поважно, за цената на тутунот како „независни“ бизнисмени, кои се соочуваат со моќни фирми за трговија со тутун. Се разбира, овие последниве ги наметнуваат своите услови, оставајќи ги тутунопроизводителите без остварливо решение, водејќи ги во сиромаштија и маргинализација. Другите официјално признати производители на тутун потпишуваат договор со трговецот, кој го откупува нивниот тутун по цена од 3,50 до 4,50 евра за килограм. Четворочлено семејство може во добра година да произведе до еден тон сув тутун. Покрај тоа, тие се должни да ги напуштат своите традиционални сорти („tsembéli“ и „myrotháta“) во корист на хибридните сорти ориентален тутун, првично одгледувани во Катерини, со повисока комерцијална вредност („Σ-53“ и „Σ-79“ се најчести меѓу нив). Приходот добиен во овие случаи е скромен и дополнителен. Како што може да се очекува, влијанието е значително помало.

Одгледување ориентални сорти тутун во Агринио (хектари)						
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
-	944	919	1 846	1 540	1 686	1 796
					Извор: ESYE	
Одгледување на сортите вирџинија/берлеј во Агринио (хектари)						
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
-	428	450	612	612	623	633
					Извор: ESYE	

Земјоделците што се обиделе да одгледуваат нови култури наскоро откриле дека за тоа било потребно инвестирање на значителни ресурси, што на крајот не успеало поради недоволната подготовка или неинформираност. Таквите насади се киви, стевија, калинки и аспарагус. Во сите овие случаи, сепак, многу малку земјоделци успеале да ги направат своите плантажи профитабилни. Тоа биле, се разбира, оние што имале пристап, од една страна, до ресурси како земја и капитал за да инвестираат во инфраструктура, а од друга, и до валидни информации во врска со субвенциите и пазарот. Таквите услови, сепак, се сосема ирелевантни за реалноста со која се соочуваат повеќето земјоделци во областа. Единствениот остварлив избор за нив, како алтернатива на одгледувањето тутун, е да се свртат кон друга

„локална традиција“: да одгледуваат маслинови дрвја. Поради недостиг на фабрика за пакување, и покрај добриот квалитет на маслинките и маслиновото масло, цените се ниски, и разликата во очекуваните приходи е огромна. Затоа, тешко е да се рече дека тоа е замена, туку избор што нуди мал, дополнителен приход во семејниот буџет.

Оваа реалност е јасно прикажана во податоците за варијацијата на невработеноста во Агринио, во последните децении. Колапсот на одгледување тутун во 2006 година, заедно со недостигот на индустрија во регионот, значеше дека илјадници луѓе останаа без работни опции и избор. Податоците се јасни.

Варијации на невработеност

Година	1991	2001	2011
Општина Агринио	-	4 949	8 347
Префектура Етолоакарнанија (Aitoloakarnania)	8 225	10 671	16 663

Извор: ESYE

Сепак, етнографските податоци укажуваат дека, од 2011 година, постои извонредна продукција што официјалните податоци не успеваат да ја илустрираат. Жителите, реагирајќи на голиот пејзаж на необработени тутунски полиња, ги враќаат колективните сеќавања и искуствата на минатите генерации како да се справуваат со моментите на криза. Истовремено, пејзажот обележан со бескорисни објекти во денешно време, ’рѓосана машинерија и неговата топонимија (целото обработливо земјиште во областа е дефинирано како тутунски полиња – kapnochórafa) играат активна улога диктирајќи одредени стратегии со цел да се ублажат тешкотиите. Просторот, заедно со колективните сеќавања, ги мотивира луѓето да се свртат кон продуктивна активност, која е тесно поврзана со подобрувањето на нивните услови за живеење во минатото. Уште еднаш тие наоѓаат излез во тутунот. Како резултат на тоа, не е изненадување што незаконските производители избираат да ги негуваат „традиционалните“ култури, и само ретко некои од нив се свртуваат кон увезените сорти со цел да добијат вкус сличен на западните смеси и да ја зголемат продажбата.

Овие карактеристики, а најчесто фактот дека за традиционалните сорти не е потребно да се прават инвестиции, ги прават нив поприфатливи помеѓу незаконските производители на тутун. Одгледувањето се одвива, исто така, на традиционален начин; тоа значи дека сите членови на семејството, вклучувајќи ги и жените и децата, се вклучени во него. Фазата на садење трае од средината на мај до средината на јуни, а во јули и август се берат лисјата на нивите, се носат дома, се нижат, а потоа се сушат на

сонце. Потоа, тутунот мора да се сече, да се спакува (обично во пластични ќеси од 1 килограм). Сечењето тутун не е проблем, бидејќи има доволно луѓе во областа што ја вршат оваа работа, обично за 1 евро по килограм. Иако машините за сечење што ги користат најчесто се електрични, во некои прилики може да се користат сѐ уште старите авани, „haváni“. Потоа доаѓа најтешкиот дел: продажбата на тутунот. Семејството, пријателите и соседите се мотивирани поради оваа причина. Опсегот на мрежата, кој секој производител може да го активира за да го продаде својот тутун, го дефинира успехот (или неуспехот) на целиот проект.

Анализата што следува е обид да се истражат некои од прашањата што се отворени со изборот што го прават овие луѓе за да преживеат во проблематичното социоекономско опкружување. Откажувањето и редефинирањето на она што треба да се смета за законско, новите прашања во врска со моралот и, конечно, објаснувањето на специфичните карактеристики на оваа активност како „пазар на црно“ се суштината на ова истражување.

Незаконитост

Спротивно на претходните теоретизации на руралниот простор, современите студии го третираат како поле на постојани промени и динамична разнообразност. Според овие погледи, издржливоста и упорноста ги карактеризираат селата и нивните жители, заедно со нивната способност да се справат со диверзифицирањето на нивниот живот[7]. Сепак, она што ретко се изучувало е нивната компетентност да се преселат на континуумот на законитоста на незаконитоста[8], обидувајќи се да се осигурат себеси против тешка економска конјунктура. Не е изненадување да се спомене дека постојат бројни активности што, иако се сметаат за формално незаконски или нелегални, сепак се популарни низ целата грчка земја. Такви активности се, на пример, производството на алкохолни пијалаци дома, неформалното вработување, најмногу мигранти – на плантажите, во ловството, нелегалната сеча итн. Како што може да се очекува, официјалните податоци во такви случаи се далеку од сигурни, бидејќи тие претставуваат само многу мал дел од тековната активност[9].

7 За презентација на стратегиите за диверзификација на производството во рурална Грција и за нивните резултати во текот на изминатите години, видете Kasimis, Papadopoulos 2013.

8 Алтернативните концептуализации на правото, особено во врска со руралните средини, генерално се недоволно проучени во Грција. Сепак, некои важни студии и детални анализи продонесоа за развојот на основната теоретска рамка. Видете особено Damianakos 2003 и Herzfeld 1985.

9 Многу истражувачи со причина се сомневаат во точноста на податоците што се однесуваат на нелегалните или незаконските активности. Ваквите пазари функционираат во дискреција, па дури и во тајност. Сепак, за да бидат профитабилни, тие мора да бидат видливи на некој начин (Andreas, Greenhill 2010: 23–45). Како

	Официјални податоци
Година:	2016
Случаи:	28
Апсења:	34
Одземања:	495,5 килограми тутун, 200 пакети

Извор: Полициски оддел во Агринио[10]

Според грчкиот закон[11], непријавеното одгледување тутун е нелегално. Посебно се споменува дека производителите се должни да потпишат договор со трговска фирма за тутун и да ја објават точната локација и големината на нивните ниви до надлежната служба (ОРЕКЕРЕ)[12]. И покрај тоа, факт е дека во Агринио не е изречена парична казна за непријавено одгледување тутун. Работите драматично се менуваат во втората фаза на проучуваната практика, односно на незаконската, непријавената трговија со тутун. Оваа активност се смета за јасно незаконска и се казнува со парични казни, запленувања, дури и со затвор, во зависност од пресретнатите количества тутун. Сепак, луѓето од Агринио ваквите претстави за „незаконитост“ и „неформалност“ ги сметаат за прифатливи поради културните и моралните аргументи што ги истакнуваат[13]. Во јуни 2015 година, за време на дискусијата со група нелегални производители на тутун, во селско кафуле во близината на Агринио, еден од нив изјави:

> *Ни беше кажано да не одгледуваме тутун, и ние ризикуваме да имаме проблеми со полицијата. Но, ако моите деца се гладни и не можам да ги хранам, ќе одгледувам. Тоа е легално и повеќе од легално.*

што истакнува Херцфелд, незаконската практика може да структурира видови на стабилност и предвидливост бидејќи факторите како насилство и опасност не промовираат економска активност (Herzfeld 2009).

10 Како што покажа истражувањето, аргументите на тутунарите за сиромаштијата и заедничката културна припадност што ја споделуваат со нив придонесуваат многу претставници на властите да имаат релативно толерантен став. Тие обично избегнуваат интервенирање, освен ако не се обврзани (на пример, при случајна проверка на патот, или, главно, по поткажување). За понатамошна анализа, видете Giannakopoulos 2018.

11 Заедничка министерска одлука 593/49825/14-04-2014.

12 Агенција за исплата и контрола за помош и гарантирање на помош на заедницата.

13 За анализа на неформалноста и нејзиното значење во локалните економии, видете Pardo 2004.

Другите помеѓу нив едноставно кимнаа во знак на согласност и наздравија со чашките. Зборовите на нашите информатори нудат сеопфатен преглед за тоа како жителите на Агринио свесно одлучиле во 2011 година да ги поместат границите помеѓу она што е законски и она што не е, измислувајќи нови, посебни видови на морал и законитост. Оваа флуидност на нивните поими за законитоста претставува основа за незаконско одгледување и трговија со тутун. Користењејќи ја терминологијата на Е. П. Томпсон, тоа е процес на легитимација[14].

Се чини дека законитоста на прв поглед е доста јасна. Сепак, не постои „природна“ линија што ја раздвојува законитоста од незаконитоста. Границата е имагинарна. Како што се менуваат концептите, така се менуваат и границите (Nordstrom 2007: 85). Навистина интересно е да се испита како луѓето размислуваат и манипулираат со законот, често во духот на законот, но понекогаш и против него. Незаконските тутунопроизводители ја нагласуваат прифатливоста да одгледуваат и продаваат тутун тврдејќи дека оваа практика им овозможува да преживеат во неправедно и корумпирано социоекономско опкружување.

> *„Тие“ нѐ доведоа довде. Затоа ги правиме овие работи. Ако „тие“ беа во право, немаше да бидеме гладни. „Тие“ се понелегални, и затоа ние се однесуваме вака!*

Меѓу овие луѓе секоја дефиниција на правото е постојано оспорувана и преобликувана. Разбирањето на важноста на поимите како што се „право“, „моралност“ или „вредност“ во секојдневниот живот го открива начинот на кој се создаваат односите со моќта. Додека државата и другите агенти како што се тутунската индустрија или масовните медиуми се обидуваат да ги спроведат своите концептуализации, се создава нееднаквост. Земјоделците, од друга страна, се обидуваат да ја намалат оваа нееднаквост преку редефинирање на тие зборови со конкурентски значења. Резултатот е флуидноста, ситуација во која секоја дефиниција се однесува на одреден контекст. Така, истите земјоделци што за време на разговорот инсистираа дека: *Ние не правиме ништо нелегално*, подоцна завршија велејќи: *Тие нѐ доведоа во позиција каде што треба да правиме забранети работи за да преживееме*.

Незаконските тутунопроизводители се колебаат зашто сфаќаат дека секој поим за право, конечно, е поврзан со продукцијата и пролонгирањето на неправдата. Од нивна гледна точка, законот никогаш не ја остварил својата прокламирана функција: да обезбеди правда и еднаквост. Така, се јавува неопходноста да се политизира законитоста со цел да се разбере дека законот не е само неутрален механизам за порамнување, туку често се користи како инструмент на угнетување и грабежи (Mattei, Nader 2008: 16). Земјоделците се сомневаат во систематското користење на правото од

14 „Кога говорам за идејата за легитимација, мислам дека мажите и жените во толпата тргнуваа од верувањето дека тие ги бранат традиционалните права или обичаи; и, генерално, дека тие биле поддржани од поширокиот консензус во заедницата“ (Thompson 1971: 136).

страна на владејачките елити, кои тие ги означуваат со зборот „тие“, како средство за стекнување нивна согласност, и конечно да ги маргинализираат. Наместо ограничување на интересите на силните политички или економски актери, дозволувајќи им на слабите да бараат засолниште во правдата, како и во својата традиционална и високо позитивна оправданост, владеењето на правото станува угнетувачка агентура на грабежот што ги угнетува губитниците во општествените процеси. Владеењето на правото го напушта својот аспект на заштитник на слабите и се претвора во меч за силните (Mattei, Nader 2008: 55). Реагирајќи на оваа ситуација, тутунопроизводителите инстинктивно се движат кон алтернативно толкување на доминантниот наратив, и тоа се претвора во неформална „сива“ економија, заснована на тутунот, кој функционира како културен и социјален симбол во оваа област. Ова гледиште открива една интересна слика каде што земјоделците не се појавуваат како пасивни „кукли“ во рацете на супериорните сили што ги контролираат нивните судбини. Наместо тоа, на нив може да се гледа како на активни чинители, кои ги обликуваат општествено и културно валидните структури со цел да се дефинира (и повеќе од тоа) нивниот начин на живеење. Тие заклучуваат дека *јас едноставно го правам истото што го прават „тие“...*, изразувајќи ја нивната подготвеност да го споделат сопственото чувство за законот на делегитимираната (како неправедна) официјална законитост.

Морал

> *Никогаш не помислив дека ќе дојде ден кога нема да можам да купам леб. Ако некој не може да го нахрани своето семејство, што му преостанува да прави? Ќе одгледувам тутун, ќе продадам некој килограм... Да ги нахранам моите мали деца!*

За нелегалните производители на тутун главна грижа во нивните разговори е да се оправда нивното учество во оваа, официјално, нелегална активност. Оправдувањето се постигнува со повикување на серија морални аргументи. Така, нивната практика првично се морализира и, конечно, се легитимира. Како што се очекуваше, сиромаштијата е основен аргумент што се користи за да се докаже моралноста на нивната недозволена практика. Поточно, сиромаштијата се изедначува до степенот на незаконско одгледување тутун, а трговијата се смета за исправна професија. Тие го истакнуваат нискиот приход што го заработуваат и нивниот несигурен живот. Овие тврдења за мал профит ги поддржуваат нивните тврдења за моралната правичност, покрај економската неопходност за продажба на тутун. Тие тврдат дека, без овој ресурс, нивната егзистенција би била невозможна. Така, се појавува чувството на право и, конкретно, правото на одржлива егзистенција[15].

15 Истражувачите го проблематизираат поимот „права“, истражувајќи различни значења и употреби на терминот (Goodale 2007).

Законот воопшто не е во право. Тие ќе фатат сиромашен човек што продава килограм тутун за да го нахрани семејството и го затвораат. Какво значење има ова? Зарем немаме право да живееме?

Општествените истражувачи, проучувајќи го руралното население, укажуваат дека постојаното повикување на барањето „секој да преживее" потекнува од заедничката замисла според која сите членови на заедницата мора да бидат обезбедени од неочекувани, надворешно наметнати турбуленции и заканувачки ситуации[16]. Симболичната моќ на тутунот во Агринио ги доведува тутунарите до доминантната и долготрајна перцепција дека тие произведуваат безопасна стока, па затоа таа е и легитимна. Од нивна гледна точка, тоа е култура што тие имаат право да ја негуваат. Во оваа насока тие воспоставуваат карактеристичен режим на легитимитет, како дискрециона усогласеност со државните механизми за надзор и контрола, заедно со нивното активно учество во дефинирањето на моралот, што им овозможува да го стават официјалниот закон на постојано оспорување.

Во градот Агринио и руралната средина околу него, нелегалното одгледување и тргување со тутун не само што се толерира туку тоа е прифатено, па дури и активно поддржано од големо мнозинство од жителите. Многу од нив го купуваат овој шверцуван тутун заштедувајќи значителна сума пари од трошокот што има тенденција да стане луксуз. Во исто време, тие чувствуваат дека поддржуваат некој роднина или пријател, кој има потреба од таква поддршка.

Во ред е сето тоа што го прават. Секој може да види дека се сиромашни. И, во крајна линија, тие им помагаат на другите сиромашни луѓе, кои, инаку, нема да може да си дозволат да си купат цигари. Што ако е нелегално? Дали е тоа всушност нелегално? А оние „горе" се легални?

Како што потврдува Е. П. Томпсон, овој консензус е заснован на „конзистентен традиционален поглед на општествените норми и обврски, на соодветните економски функции на неколку партии во заедницата, што, земени заедно, може да се сметаат за чинители на моралната економија на сиромашните" (Thompson 1971: 136). Незаконските тутунопроизводители целосно го разбираат преговарачкиот став што го добиваат поради широкото прифаќање на таквите аргументи. Тие стратешки избираат да ја придодатат моралната тежина на нивната практика со цел таа да биде локално призната како легитимна. Се формира интеракција меѓу контрадикторните фактори што имаат одредено влијание на официјалниот закон, од една страна, и, од другата страна, на постојано присутното, а често и повалидното чувство на праведност. Така, законитоста не е само „природна" мрежа на правила и обврски. Попрво се појавува преку практики и идеологии, како комплекс на

16 Ницијакос (Nitsiakos 2015) предлага проучување на „традиционални" форми на реципроцитет и ја нагласува нивната потенцијална функционалност во откривањето на долгорочната културна и економска реалност на руралните општества.

поими, комуницирајќи на политичко, економско и културно ниво и конечно создавајќи го она што луѓето го сметаат за легитимно (Andreas, Greenhill 2010).

Учество на слободниот (?) пазар

Како што покажаа многу студии (Petrou 2012; Kasimis, Papadopoulos 1994; 2013), семејството во рурална Грција, како основна производствена единица, секогаш се карактеризирало со способност да ги модифицира производството, потрошувачката и работата, обидувајќи се да ја постигне егзистенцијата во капитализмот, без, притоа, да бидат наполно инкорпорирани во него. Тесно поврзано со економската активност на околината, семејството има можност да усвои различни стратегии, како што се активирање или не на сите негови членови, вработување на работници мигранти, инвестирање ресурси во нови видови производство. Така, сликата за статична, „традиционална" руралност е обратна и е заменета со поимот на рурално-урбан континуум[17], додека руралниот пејзаж станува „театар" на промени и мобилност. Суштинска карактеристика на грчкото рурално општество е неговата историска отвореност и заемна поврзаност со градските центри[18]. Селото повеќе не се смета за изолирано или „заостанато" во однос на општествените трансформации. На него повеќе се гледа како на дел од испреплетена мрежа вклучувајќи го и градот во неа. Клучен елемент на оваа интеракција е несомнено пазарот.

Незаконските производители на тутун честопати се однесуваат кон тоа што го прават како кон „слободна продажба" или само „продажба". Се разбира, користејќи ја придавката „слободна", тие не му придаваат исто значење на тоа што долготрајно, во последните децении, се промовираше од меѓународните организации и грчките влади како „слободен пазар". Сепак, аргументот во двете перцепции е (иронично) ист. Свесни за постепеното повлекување на државата од каква било регулаторна улога, тутунопроизводителите создаваат „црн" пазар, непостоечки во официјалната статистика, регулиран со пазарните закони. Колапсот на анемичниот систем на благосостојба за време на сегашната економска криза ја засили „легитимноста" на овој чекор. Така, се чини дека тие ги прифаќаат неолибералните императиви толкувајќи ги на дискреционен начин. Како што нагласува Онг (Ong), треба да го концептуализираме неолиберализмот „не како фиксен збир на атрибути со предодредени исходи, туку како логика на владеење што се движи и селективно се крепи во разновидни политички контексти" (Ong 2006: 3).

17 Терминот беше воведен од страна на Роберт Редфилд, но неговата употреба се покажа како плодна во многу различни контексти. Видете Redfield 1956.

18 За понатамошна анализа на историската заемна поврзаност помеѓу руралните и урбаните области во Грција, видете Damianakos, Nitsiakos, Zakopoulou, Kasimis 1997.

Би сакал да бидам заштитен од државата. Слушам од еден братучед, кој живее во Шведска, дека невработените добиваат по 1 000 евра месечно. И многу повеќе... Но, такви работи не постојат овде. Значи, јас ќе одгледам малку тутун за продажба. На овој начин сум слободен. Јас немам држава, ниту каква било компанија како партнер. Јас сум шефот!

Во овој наратив, шверцот на тутун е средство за компензирање на изгубениот или намалениот приход. Ова е стратегија што ја нагласува, од една страна, неспособноста на државата да овозможи безбедно социоекономско опкружување, а, од друга страна, независноста на овие луѓе и нивната способност да се справат без реализација на државните политики[19]. Бидејќи циркулацијата на тутунот е легитимна, се подразбира дека постапката е прифатлива и дозволена. Замаглувањето на границата меѓу законитоста и незаконитоста им овозможува на овие луѓе да се идентификуваат себеси како професионалци, „нормални" членови на нивните заедници.

Цената на шверцуваниот тутун се движи помеѓу 15 и 40 евра за килограм, во зависност од растојанието меѓу местото каде што е конечно продаден и селото од каде што првично бил произведен. Општо земено, таа е пониска ако тутунот се купи во близина на Агринио и се зголемува по аналогија на зголемување на растојанието. Најтешката фаза на оваа активност е изградбата на мрежа на потенцијални продавачи и купувачи. Само ако овој предуслов е исполнет, тутунопроизводителот може да ги види резултатите од неговите напори. За да се создаде таква мрежа, земјоделецот мора да ги активира врските и/или пријателството со луѓе што живеат и работат надвор од границите на заедницата. Големите градови и оддалечените места се нивните главни цели[20].

Најтешкиот дел е да се најдат купувачи. Потребен ви е „синџир". Како ќе знае некој на Крит дека вие продавате? Значи, ти треба помош. Имам братучед што живее во Атина и ми помага да најдам луѓе да купат. Тоа оди така... Секогаш семејството!

Овие „помошници" обично се таксисти или возачи на автобуси, студенти, луѓе што редовно ја посетуваат и ги одржуваат своите врски со заедницата, но живеат или работат надвор од неа. Во овие случаи,

19 Теодосопулос, во голема мера потпирајќи се на Херцфелд, заклучува дека „со иронија, хумор и остроумна политичка свест, грчките локални актери, осликувајќи ги националните и меѓународните лидери, обрнуваат внимание на неодговорноста на моќната и често објаснувана светска политика на начин што ги оправдуваат другите, а се изземаат себеси" (Theodossopoulos 2013: 202).

20 Целта на овој текст не е длабинска анализа на терминот „мрежа" и на неговото значење за антрополошката мисла. Сепак, корисно е да се напомене дека пристапот овде се совпаѓа со она што Нароцки го предлага: „двете основни својства на мрежите се повеќекратни интерконекции и верижна реакција. Покрај тоа, интересно е да се забележат две идеи што го придружуваат мрежниот концепт: стратегии и трансакциски општествени односи" (Narotzky 1997: 75).

земјоделците им продаваат одредена количина, (обично) неколку килограми, а транспортерот се обидува да ги препродаде, надевајќи се дека ќе има мал профит[21]. Неформалното производство и циркулацијата на тутунот, иако е во согласност со понудата и побарувачката, се засновува на непродуктивни односи, како што се сродството или врски во заедницата.

Неформалните економии често се совршени манифестации на принципот на понуда – побарувачка. Како што нагласуваат Комаров и Комаров (Comaroff, Comaroff), „со пазарниот фундаментализам дојде до постепено бришење на воспоставените граници меѓу неформалното и нелегалното, регулативата и нерегуларноста, редот и организираното беззаконие“. Се разбира, „треба да се направи голем профит во меѓупросторот меѓу легитимната и нелегитимната трговија, помеѓу формалните и подземните релации“. Овие неформални пазари „често се најсовршени изрази на неограничениот принцип на понуда и побарувачка“ (Comaroff, Comaroff 2006: 5). Од оваа перспектива, интересно е да се испита развојот на ривалството меѓу незаконските тутунопроизводители, бидејќи ова ривалство може да се објасни како приспособување на правилата на слободниот пазар.

> *Тие се поткажуваат (karfónoun) едни со други овие денови. Ова е главниот проблем сега! Тие си вадат очи едни на други! На местото каде што еден вистински човек умрел, се раѓаат десет „кодоши“!*

Исто така, постои практична причина за овој антагонизам: на ограничен пазар, купувачите исто така се ограничени. Кога еден производител тврди дека е непропорционален „дел од питата“, го исфрла целиот систем од рамнотежа. Како резултат на тоа, тој ја губи поддршката од заедницата, додека неговото однесување е стигматизирано како неморално и корумпирано. Понатаму, постои основан страв дека, ако се изгуби контролата, државните механизми ќе го заострат нивниот надзор и ќе го загрозат овој неопходен приход.

Етнографските податоци покажуваат дека тутунопроизводителите експлицитно го отфрлаат неолиберализмот и општественото нарушување што произлегува од него. Сепак, се докажува нивната подготвеност да усвојат идеи за ривалство, ризик, побарувачка и понуда, а најчесто самоволие како средство за воспоставување на „слободен“ пазар. Сепак, наместо беспоговорно прифаќање, тие продолжуваат со алтернативна концептуализација, завршувајќи со ефикасно натпреварување. Во оваа

21 „Користејќи го домаќинството како референтна единица, може да се каже дека мрежите на домаќинства со вработени членови обезбедуваат поголем број и поразновиден опсег на врски, и со тоа повеќекратни можности за работа. Социјалните мрежи се покажаа како клучни во размената на информации во врска со вработувањето и воопшто со работата, без разлика дали се формални или неформални, како и во воспоставувањето на конкретни работни односи“ (Narotzky 1997: 76–77).

смисла, нивното запознавање со пазарот се покажува како моќно оружје во нивниот обид да се избегне маргинализацијата.

Заклучоци

Со алтернативно оценување и дефинирање на претставите за законитоста и моралноста, незаконски тутунари од Агринио се обидуваат да ги надминат пречките во обезбедувањето издршка на семејството и заедницата. Оваа диверзификација е основа врз која се засновува консензус. Благодарение на ова последново, незаконското одгледување и тргување со тутун се оправдува, се морализира и, конечно, „се легитимира". Одгледувањето тутун се чини дека е жива средина, која е составена од неразделни очекувања, изразени како правила што ги дефинираат границите на употребата на законот и на притисоците што тој ги наметнува. Присвојувањето на основните неолиберални императиви, како што е довербата на слободниот пазар и конкуренцијата, значи дека незаконските одгледувачи на тутун ги разбираат условите на тековната социјална и економска промена, која започна многу порано и продолжува за време на економската криза. Меѓутоа, нивниот избор да му се спротивставаат на официјалното право го докажува нивниот отпор и волја за да се избегне маргинализацијата. Тие остануваат на прагот, во „сива" зона, каде што, под притисок на виталните потреби, дејствуваат не како идеолози, туку како едноставни земјоделци. Тие настапуваат со опортунистичка стратегија, дури и ако тоа не е пријатно за нив. Удопството на нивниот избор може да биде причина за нивната рамнодушност кон колективното организирано дејствување.

Пренасочувањето кон незаконитост може да се сфати како став што создава некакво движење, бидејќи се засновува на специфични морални, културни и општествени услови, кое успева „тивко" да воспостави второ, комплементарно на официјалото, ниво на легитимитет. Одгледувачите на тутун од Агринио избираат прикриена реакција, свртувајќи се кон неформална економија. Така, целосната контрола врз познат ресурс им овозможува да се ситуираат себеси во простор каде што егзистенцијата се обезбедува на начин што е релативно слободен од каков било регулаторен надзор.

Литература

Andreas, P., Greenhill, K. 2010. *Sex, Drugs, and Body Counts, the Politics of Numbers in Global Crime and Conflict*. Ithaka – London: Cornell University Press.

Bada, K., Aggeli, M. 2008. „The Women of Tobacco". *The Language of The Mother in History, New Cultural Itirenates,* Trono, A., Rizzelo, K. & Ruppi, F. (eds). 399–412. Lecce: Edizioni del Grifo.

Bada, K. 2004. „Towards a Cross-Disciplinary Approach of Society and Culture“. *Aspects of Anthropological Thought and Research in Greece*. 275–289 (на грчки јазик). Athens: Greek Society of Ethnology.

Banister, M. J., Boyce, A. G., Slack, J. 2015. „Illicit Economies and State(less) Geographies: The Politics of Illegality“. *Territory, Politics, Governance* 3(4): 365–368.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Comaroff, J., Comaroff, J. 2006. „Law and Disorder in the Postcolony: An Introduction“. *Law and Disorder in the Postcolony*, Comaroff J., Comaroff J., (eds.). 1–56. Chicago: The University of Chicago Press, Chicago.

Damianakos, St. 2003. *Tradition, Rebelion and folk culture*. Athens: Plethron.

Damianakos, St., Nitsiakos, V., Zakopoulou, E., Kasimis, Ch. 1997. *Power, labor and memory in three villages of Epirus. The local dynamics of survival*. Athens: Plethron.

Foucault, M. 1980. „Questions on Geography“. *Power/Knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972–1977 by Michel Foucault*, Gordon C. (ed.). 63–77. New York: Pantheon Books. Giannakopoulos, D. 2018. „’Illiciteness‘ and Survival: The Tobacco-Growers of Agrinio“, on line magazine *O Kosmos tis Ergasias* 5: 35–52 (на грчки јазик).

Goodale, M. 2007. „Locating Rights, Envisioning Law Between the Global and the Local“. *The Practice of Human Rights: Tracking Law Between the Global and the Local*. Goodale, M., Merry, S. E. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press. 1–38.

Götz, N. 2015. „’Moral economy‘: its conceptual history and analytical prospects“. *Journal of Global Ethics* 11: 147–162.

Hart, K. 2012. „A Note on Arjun Appadurai’s ’The Spirit of Calculation‘“. *Cambridge Journal of Anthropology*, 30(1): 18–24.

Herzfeld Michael, 2009, «Essentialism is today more dangerous than ever…», *εγχειρίδιον*: http://encheiridion.blogspot.gr/2009/01/blog-post_4370.html

Herzfeld, M. 1985. *The poetics of manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press.

Kamberis N., 2016. *Standstill and Despare in rural Greece: Farmers' suicides. Research in the prefecture of Aitoloakarnania 1994–2008*. Athens: Academy of Athens (на грчки јазик).

Kasimis, C., Papadopoulos, A. 2013. „Rural Transformations and Family Farming in Contemporary Greece, Agriculture in Mediterranean Europe: Between Old and New Paradigms“. *Research in Rural Sociology and Development* 19: 263–293.

Kasimis, C., Papadopoulos, A. G. 1994. „The Heterogeneity of Greek Family Farming: Emerging Policy Principles“. *Sociologia Ruralis* 34: 206–228.

Kingsolver, A. 2011. *Tobacco Town Futures: Global Encounters in Rural Kentucky*. Long Grove, Ill: Waveland Press, Inc.

Knight, D. 2015. „Opportunism and Diversification: Entrepreneurship and Livelihood Strategies in Uncertain Times“. *Ethnos: Journal of Anthropology* 80(1): 117–144.

Mattei, U., Nader, L. 2008. *Plunder: When the Rule of Law is Illegal*. Malden: Wiley-Blackwell.

Monova, M. 2015. „'We don't have work. We just grow a little tobacco': Household economy and Ritual effervescence in a Macedonian town“. Gudeman, S., Hann, C. (eds.). *Economy and Ritual. Studies in Postsocialist Transformations*. New York/Oxford: Berghahn.

Narotzky, S. 1997. *New Directions in Economic Anthropology*. London: Pluto Press.

Narotzky, S. 2016. „Between Inequality and Injustice: Dignity as a Motive for Mobilization During the Crisis“. *History and Anthropology* 27(1): 74–79.

Nitsiakos, V. 2015. *Peklari: Small Scale Social Economy*. Ioannina: Isnafi (на грчки јазик).

Nordstrom, C. 2007. *Global Outlaws: Crime, Money and Power in the Contemporary World*. Berkeley: University of California Press.

Ong, A. 2006. *Neoliberalism as a mobile technology*. Department of Anthropology, Berkeley: University of California.

Pardo, I. 1996. *Managing Existence in Naples. Morality, action and structure*. New York: Cambridge University Press.

Pardo, I. 2004. *Between Morality and the Law*. London – New York: Routledge.

Petrou, M. 2012. „Rural immigration, family farm modernisation and reactivation of traditional women's farming tasks in Greece: masculinities and femininities reconsidered". *South European Society and Policy* 17(4): 553–571.

Redfield, R. 1956. *Peasant Society and Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.

Stavridis Stavros, 1990, *The Symbolic Relationship With Space: How social Values Shape and Interpret Space*, Athens: Kalvos.

Theodossopoulos, D. 2013. „Infuriated with the Infuriated? Blaming Tactics and Discontent about the Greek Financial Crisis", *Current Anthropology* 54(2): 200–221.

Thompson, P. 1971. „The moral economy of the English crowd in the eighteenth century". *Past & Present* 50: 76–136.